

De substantivis verbalibus in io et us desinentibus.

Legenti mihi scriptores latinos, perpendentique ea, quae legeram, semel et saepius accidit, ut de explicatione grammatica aliquid scrupuli injiceretur. Quem ut eximerem, excutiebam, quae in grammaticorum libris de ea ipsa re, quae mihi dubitationem moverat, inessent. Veruntamen non raro ab his ducibus destitutus sum, aut pugnantia inter se dicentibus, aut non apte, quae quaerebam, exponentibus. Idem mihi nuper evenit, quum, quae in grammaticis latinis de substantivis verbalibus in io et us desinentibus sunt, pervolverem. Id quidem recte faciunt grammatici recentiores, quod in his substantivis tria existiment esse respicienda, formationem, potestatem atque structuram. Sed, quae ea de re disputant, neque probanda ab omni parte videntur, et addenda iis nonnulla.

Videamus primum, quae de horum substantivorum formatione habent. Praecipunt illi ¹⁾ quidem, ista substantiva a supino, terminatione um in io et us mutata deduci. Qua in re eos non recte viam atque rationem a Prisciano, cujus auctoritas in rebus ad grammaticam latinam spectantibus non est contemnenda, initam judicamus

---

1) Zumpt grammat. lat. §. 237.

deseruisse. Apud Priscianum enim in quarto institutionum grammaticarum libro ed Krehl vol. I, p. 144. de formatione substantivorum verbalium in io exeuntium sunt haec:

„In io igitur terminantia plerumque a participiis fiunt praeteriti temporis, quorum genitivus assumpto **o** et correpta **i** facit hujuscemodi nomina, oratus orati oratio, accusatus accusati accusatio cet.

De formatione substantivorum verbalium in us cadentium apud eundem in lib. laud. p. 164 haec leguntur:

„In sus duplicem habent formam: vel enim participialia sunt, id est, participiis praeteriti temporis similia, et res incorporales significant, et sunt quartae declinationis, usus, cursus, lusus cet.

et paulo infra:

In tus, si sint participialia, aut denominativa, vel incorporalia et fixa sunt, ut motus, tumultus, sonitus, habitus, cultus cet.

Priscianus igitur substantiva verbalia in io desinentia disertè ait a participio praeteriti temporis derivari, substantiva in us exeuntia, quum participialia dicat, in idem orta esse videtur accipere. Ac si recte videris, non pauca erunt, quae clarissimi illius grammatici antiqui verbis fidem faciant.

Nam primum quidem ipsum supinum, a quo substantiva verbalia, de quibus agimus, nasci dicuntur, nihil aliud est, nisi accusativus substantivi verbalis in us desinentis, quod Prisciani auctoritate nisus a participio praeteriti temporis esse factum, ante hos undecim annos in dissertatione annalibus gymnasii Conicensis praemissa probare conatus sum.

Deinde omnino longe plurimum verborum ista substantiva, quam supinum apud scriptores latinos invenias.

Tum magis in rei natura positum est, substantiva verbalia potius ab ea parte verbi, quae rem perfectam significat, id est a participio praeteriti temporis, quam a supino, cui inest rei infectae notio, deduci, praesertim, quum nonnulla substantiva verbalia, atque neutra participiorum praeteriti temporis ad idem verbum referenda promiscue ponantur. Exempla, si quis quaerat, erunt haec:

1.	ausus	—	ausum.
2.	coeptus	—	coeptum.
3.	conatus	—	conatum (plural. tant.)
4.	consultus	—	consultum (senatus)
5.	factus	—	factum.
6.	fartus	—	fartum.
7.	inventio	—	inventus — inventum.
8.	jussus	—	jussio — jussum.
9.	scitus	—	scitum — (plebis)
10.	tributus	—	tributum.
11.	pactio	—	pactus — pactum.
12.	promissio	—	promissus — promissum.

Accedit, quod verborum deponentium, in thematicis, quae vocantur, temporum formandorum causa, tantum praesens et perfectum, nunquam supinum commemoratur, ex quo sequitur, ut, si, quod grammatici de horum substantivorum formatione statuunt, esset verum, non haberemus, unde ea fingeremus.

Itaque, quod Zumpt. vir dets. in animadversione §. 153. suae grammaticae adpersa de supino monuit, id etiam multo magis de substantivis verbalibus monendum est.

Raro ea pars verbi, quae um, supini exitu, abjecto relinquitur, in substantivis verbalibus immutatur. Ita a quaesitum fit: quaestio, quaestus, non quaesitio, quaesitus. Interneco euphoniae causa, quae est Prisciani ²⁾ sententia, facit internecio, non internectio. Internectio tantum apud Festum legitur, variante tamen lectione.

A verbis, quibus multiplex supini forma sit, duplici ratione substantiva verbalia fingi Zumpt. loc. laud. memorat, quod ut planum faciat, substantiva

fricationis	—	frictionis (adde fricatus et frictus)
lavationis	—	lotionis,
potationis	—	potionis (adde potatus et potus)

affert, atque ex horum analogia etiam substantivum cubationis et cubitionis formari docet, quamquam cubare tantum supinum cubitum exhibeat. Hoc loco, quoniam in eam mentionem incidimus, animadvertendum videtur, composita verbi cubandi in substantivis in io desinentibus praeferre formam atio, substantiva in us exeuntia tantum in itus cadere. Itaque legitur:

accubatio	—	accubitus,
excubatio	—	excubitus,
incubatio	—	incubitus (nam incubatus ap. Plin. incertum est),
secubatio	—	secubitus.

²⁾ Institut. grammat. edid. Krehl. Vol. I. pag. 145.

Compositorum vero, quae inter **u** et **d** verbi cubandi **ui** inserunt, et potestatem transitivam habent, substantiva verbalia nisi occubitus et recubitus non inveniuntur. Simili ratione in compositis verbi crepandi, quod crepitem non crepatum facit, substantiva verbalia in **io** terminantia exhibent crepatio, substantiva in **uis** cadentia crepitus, ut

concrepatio	—	}	substantiva in us terminantia desunt.
discrepatio	—		
inrepatio	—		inrepatus.

Verbum fricandi, licet fricatum et frictum faciat, et simplicis substantiva verbalia frictio et fricatio, frictus et fricatus sint, compositorum tamen infricandi et perfricandi tantum infricatio et perfricatio exstant.

Ex his ac similibus exemplis conjecturam facere licet, supino nonnullorum verborum olim duplicem formam fuisse, quarum altera postea obsolevit.

Exposuimus supra, grammaticos, qui nostra memoria vigent, ita praecipere, ut substantiva, de quibus disputamus, a supino derivari dicant. Itaque consentaneum est, ea verba, a quibus supinum absit, etiam substantivis verbalibus carere. Id si recte se habet, non deerunt, opinor, quorum animi offendantur, si substantiva luctus et saltus legant, quum verbis, a quibus deducta sunt ea ipsa substantiva, supinum esse negent grammatici, vel si forte in substantiva, esuritionis et parturitionis incidant, a verbis desiderativis facta, quibus supinum deesse constans est grammaticorum sententia. Cave tamen credas, omnium verborum, quorum supinum vel in lexicis vel in grammaticis afferatur, substantiva verbalia exstare. Equidem prope sexcentis verbis congestis, et lexis, ut cognoscerem, a quibus

horum verborum substantiva derivata sint, consultis, in io desinentium ducenta nonaginta, in us terminantium tantum centum nonaginta septem inveni.

Inde apparet, antetulisse omnino linguam latinam substantiva verbalia in io cadentia substantivis in us exeuntibus, id quod maxime in verbis deponentibus cernitur, quorum amplius ducenta triginta a me comparata exhibeant substantiva verbalia in io terminantia centum quinquaginta quatuor, in us exeuntia tantum sexaginta unum. Verum magna parte substantivorum verbalium, quae lexica habent, primum scriptores ejus aetatis, qua sermo latinus jam inquinari est coeptus, usi sunt. Quemadmodum enim arbores vel intermorientes fruticantur, ita etiam sermo latinus intermoriens quasi quosdam surculos emittebat. Quod, ne quis arguat, me temere jactasse, ex eo numero aliquot substantiva, quae in promptu sunt, proferam. Sunt autem:

„abolitio, adjutus, adversatio, aversatio, coctio, confabulatio, contusio, dehortatio, derisio, derisus, descensio, desectio, emicatio, emunctio, esus, fictio, fatus, fractio, fruticatio, grassatio, imaginatio, invasio, invasus, jaculatio, jaculatus, laccessio, latrocinatio, lucratio, minutio, modulatio, modulatus, nuptus, positio, praebitio, punctio, punctus, punitio, restrictio, ruptio, sparsio, sternutatio, structio, territio, vincitio.“

Memoratur a grammaticis, scriptores labentis latinitatis imprimis Tacitum praeferre substantiva verbalia in us cadentia, memorantque recte.

Ita apud Ciceronem sunt:

adhortatio — adhortatus apud Appul.
contemptio — contemptus — Tacit. et Quintil.

extinctio	—	extinctus	apud	Plin.
fluxio	—	fluxus	—	Plin. et Tacit.
inventio	—	inventus	—	Plin.
luctatio	—	luctatus	—	Plin.
recordatio	—	recordatus	—	Tertull.
stipulatio	—	stipulatus	—	I C T.
unctio	—	unctus	—	Plin.
vociferatio	—	vociferatus	—	Plin.

Contra ea non desunt exempla, quae probent, scriptores aureae aetatis usurpasse substantiva in us, scriptores, qui labente fuerunt latinitate, substantiva in io cadentia. Sufficiat haec attulisse.

Apud Ciceronem est:

arbitratus	—	arbitratio	apud	Gell.
conatus	—	conatio	—	Senec.
ductus	—	ductio	—	Cels. et Vit.
famulatus	—	famulatio	—	Appul.
jussus	—	jussio	—	Lact.
mercatus	—	mercatio	—	Gell.
nexus	—	nexio	—	Arnob.
piscatus	—	piscatio	—	Ulp.
pressus	—	pressio	—	Vitr.
pulsus	—	pulsio	—	Arnob.

Ac de formatione substantivorum verbalium satis multa verba fecisse nobis videtur. Jam ea, quae grammatici de eorum potestate praecipunt, percenseamus. Zumpt. loco supra laudato et Krueger. *grammat. lat.* §. 260. statuunt, his substantivis notionem verborum, a quibus deducta sint, subesse, ratione nec temporis nec personae habita, ita tamen, ut substantiva in *io* desinentia rem infectam, in *us* terminantia rem perfectam significant. Jidem praeterea addunt, hoc discrimen saepenumero negligi, et utrumque horum substantivorum genus promiscue poni.

Hic primum observandum est, multorum substantivorum verbalium, quae rarius ³⁾ ponantur quam verba, significationem esse angustiore significatione verborum, a quibus nata sunt, imprimis, quae verbis sint migrationes in alienum, in multis horum substantivorum desiderari. Exempla huc referenda, licet lexica latina pervolutanti non difficile sit invenire, tamen non ingratum fore haec legentibus ratus, si isto negotio liberentur, suggeram haec:

abscindo	—	—	abscissio
accendo	—	—	accensus
accumulo	—	—	accumulatio
addubito	—	—	addubitatio
adeo	—	—	aditio
affligo	—	—	afflictio — afflictus

3) Causas, cur in lingua latina substantiva verbalia minus saepe quam in linguis novitiis inveniuntur, qui cognoscere volet, adeat Handii librum bonae frugis plenum, qui inscriptus est „Lehrbuch des lateinischen Stils“ ubi capite quinto de linguae latinae indole et natura disputatum est egregie.

aucupor	—	aucupatio
cedo	—	cessio
colo	—	cultio
induo	—	indutus
proficiscor	—	profectio
vaticinor	—	vaticinatio
velificor	—	velificatio.

Significatione horum et verborum et substantivorum accuratius comparata, vera esse, quae contenderim, non facile quisquam negabit.

Deinde tenendum est, substantiva in **io** et **us** cadentia interdum diversa significare, et altera alteris latius patere.

Itaque, afflictio est aegritudo cum vexatione corporis; Afflictus allisio, collisio, vel prostratio.

Captio est prehensio, plerumque fallax argumentatio, vel fraus; captus vel prehensio, vel natura, sive ingenium.

Cultio est cultura, sive veneratio; cultus vero cultura, praecipue externa vivendi ratio, vestitus atque ornatus corporis.

Cursio est actus currendi; cursus dicitur de omnibus, quae quomodocumque celeriter moventur, et proprie et translate.

Gestio est actus gerendi, curatio, vel idem, quod se gerere; gestus, secundum Festum, motus, habitus et moderatio corporis, praecipue manuum in agendo, vel pedum in saltando aut incedendo.

Habitio est actus habendi, (legitur semel apud Gellium) habitus vero permanens corporis affectio, forma, figura et in hominibus et bestiis; item corporis dispositio vel inflexio. A philosophis fere de animo dicitur, ab oratoribus pro naturali facultate; ponitur etiam de cultu corporis exteriori, ac praesertim vestimento; significat etiam ornamentum.

Missio est actus mittendi, jactus, dimissio; missus vel idem, quod missio, vel in ludis quum aliis tum circensibus sunt singulae procursiones vel equorum, vel ferarum, vel gladiatorum; in coenis missus sunt ferculorum illationes in mensam.

Scriptio est actus scribendi, scriptura, tum res ipsa, quae scribitur; interdum de exercitatione oratoria dicitur; scriptus contra ea idem, quod scribatus, i. e. munus scribae: scriptum facere est scribam esse, sive scribendo victum quaerere.

Denique ne hoc quidem praetermittendum est, sub paucis substantivis verbalibus subjici etiam potestatem passivam. **Exempli gratia:**

Amictus est et ipsum amicire, et id, quo quis amicitur, id est vestis, veluti apud Cic. Att. 6, 1.

Quam statuum esse ejusdem, status, amictus, anulus, imago ipsa declarat.

Apud Tibull. I, 9, 13.

Duplicem ex humeris rejecit amictum.

Contemptus est et contemnere et contemni, ut apud Lucr. III, 65.

Turpis enim ferme contemptus et acris egestas

Semota ab dulci vita stabilique videntur;

apud Liv. VI, 2.

Non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare.

apud Caes. bell. Gall. II, 30.

Plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitatis nostra contemptui est.

Fartus, id, quo aliquid impletur; exemplum est apud Arnobium VII, 231:

Quid cum pultibus deo est, quid cum libis, quid diversis cum fartibus.

Restat, ut addamus, quae de istorum substantivorum structura commemoranda videantur. Structura quidem horum a reliquorum substantivorum structura ea re discrepat, quod nonnulla substantiva verbalia is casus, quem verbum, a quo deducta sunt, assciscit, sequitur. **Exempla suppeditant: Ruddimann. instit. grammat. t. II, p. 239 et 40. Zumpt. grammat. lat. §. 681. Krueger. grammat. lat. §. 362 et 502. Reisig. (Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft.) §. 340. ibique Haase, qui eam rem subtiliter tractat.**

Dativo juncta ibi exhibentur haec:

obtemporatio legibus. Cic — traditio alteri. Cic. — Sibi ipsi responsio. Cic — exprobratio cuiquam. Liv — auscultatio alicui. Plaut.

Cum accusativo copulata:

curatio hanc rem. Plaut. — isthunc tractio. Plaut. — receptio virum. Plaut.

Substantiva verbalia cum accusativo ita structa non facile invenias apud scriptores orationis solutae, qui tantum substantiva verb. motus et substantivum mansionis cum nominibus urbium atque nomine domus eadem, qua verba ratione struunt; veluti:

domum reditio. Caes -- domum itio. Cic -- concursus domum.

Caes. -- gradus domum. Senec -- reditus Romam. Cic. --

reditus Narbone. Cic -- Alexandria discessus. Cic. -- introitus

Smyrnam. Cic. -- discessus Arpinum. Cic -- legatio Romam.

Liv. -- trajectus Apolloniam. Val. Max. -- mansio Formiis. Cic. --

Haec fere de substantivis verbalibus in io et us desinentibus dicere habuimus. Quibus liceat adjungamus, nos, tantum abesse, ut hac scriptione illi quaestioni existimemus satisfacisse, ut docuisse, qua ratione ea ipsa quaestio solvenda nobis videatur, satisficereamus.

